

ROMAN SŁOWIŃSKI*

Zagraniczne Stacje Naukowe PAN: możliwości, ograniczenia i oczekiwania

Polska Akademia Nauk od wielu lat podejmuje działania mające na celu wzrost międzynarodowego znaczenia polskich badań naukowych poprzez nawiązywanie współpracy z międzynarodowymi instytucjami naukowymi i wspieranie uczestnictwa polskich uczonych w międzynarodowych programach badawczych. Obecnie w strukturach Polskiej Akademii Nauk funkcjonuje sześć stacji naukowych za granicą – w Paryżu, Rzymie, Wiedniu, Berlinie, Brukseli i Kijowie. Placówki te mają różną genezę. Te najstarsze, w Rzymie i Paryżu, są kontynuatorekmi tradycji polskiej emigracji z XIX wieku. Do tradycji tych nawiązuje też dużo młodsza stacja w Wiedniu, która w pewnym zakresie kontynuuje działalność organizacji polonijnych funkcjonujących na tym terenie od początków XX wieku. Stacje w Berlinie i Kijowie są placówkami stosunkowo młodymi. Pierwsza z nich została utworzona w 1996 r. na zasadach określonych w umowie między rządem RP a rządem RFN o utworzeniu i działalności Przedstawicielstwa Niemieckiej Akademickiej Służby Wymiany, i przekształcona w 2006 r. w Centrum Badań Historycznych PAN w Berlinie. Najmłodsza ze stacji działa w Kijowie od 2013 r. pod nazwą Przedstawicielstwo „Polska Akademia Nauk” w Kijowie. Odmienny charakter ma utworzone w 2006 r. Biuro Promocji Nauki PolSCA w Brukseli. Ze względu na położenie, specyfika tej placówki polega na rozwijaniu współpracy naukowej i naukowo-technicznej poprzez promocję i wsparcie eksperckie polskich partnerów w programach ramowych Unii Europejskiej. Dzięki działalności tych placówek podkreślana jest obecność nauki, kultury i dorobku intelektualnego Polski w europejskiej przestrzeni badawczej i ich znaczenie w budowaniu wizerunku naszego kraju. Stacje naukowe PAN są zatem rodzajem attachatu naukowego Rzeczypospolitej, tym bardziej, że ambasady RP w tych sześciu krajach takiego attaché nie mają.

W strukturze organizacyjnej PAN, poza wiceprezesem sprawującym opiekę nad stacjami, gremiami opiniującymi ich działalność merytoryczną są Komisja ds. Współpracy z Zagranicą, Komisja ds. Upowszechniania i Promocji Nauki oraz Zespół Doradczy Prezesa PAN ds. Stacji Zagranicznych PAN. Pomoc merytoryczna co do profilowania działalności stacji w zakresie badań naukowych i promocji nauki przychodzi

* Prof. dr hab. inż. Roman Słowiński (roman.slowinski@cs.put.poznan.pl), członek rzeczywisty PAN, wiceprezes PAN

ponadto ze strony Rad Programowych (w przypadku CBH Rady Naukowej), które angażują 30 wybitnych naukowców i przedstawicieli ambasad RP. Dyrektorzy stacji mogą korzystać z ich koncepcji i sugestii nie tylko w czasie dwóch spotkań w roku, ale także poza nimi.

Przedmiot i zasady funkcjonowania stacji określają ich statuty. Celem działalności stacji jest szeroko rozumiana promocja nauki i kultury polskiej, przyczynianie się do rozwijania współpracy naukowej, naukowo-technicznej i kulturalnej, prowadzenie badań naukowych, w tym projektów naukowych ważnych dla dwustronnych relacji – Polski i kraju będącego siedzibą stacji – w przeszłości i współcześnie. Każda ze stacji ma takie same możliwości formalne prowadzenia badań naukowych, występowania w konsorcjach zabiegających o granty, a tworzenie nowej jakości zależy przede wszystkim od inwencji, kreatywności i zaangażowania zespołów stacji. Nie bez znaczenia jest dokonywanie rekonesansu osiągnięć nauki przez uczonych w kraju siedziby stacji, przekazywanie do Polski sygnałów płynących z tego środowiska w celu nawiązywania kontaktów i przedstawiania pomysłów na współpracę. Pożądane jest prowadzenie działalności przez stacje na zasadzie brokera współpracy naukowo-badawczej. Publikowane zarówno w poprzednim, jak i w niniejszym numerze „Nauki” informacje o działalności stacji zagranicznych doskonale pokazują, jak wiele cennych projektów można było zrealizować i jak duży potencjał tkwi w tych placówkach, pomimo obiektywnych trudności formalnych i finansowych. A tych, trzeba przyznać, jest niemało.

To właśnie z przyczyn formalnych niemożliwe okazało się dalsze funkcjonowanie Stacji Naukowej PAN w Moskwie. Wszelkie podejmowane przez PAN działania mające na celu uzyskanie akredytacji dla stacji i zapewnienie pracownikom stacji możliwości legalnego pobytu na terytorium Federacji Rosyjskiej, okazały się bezskuteczne. Rosyjska Akademia Nauk nie była w stanie udzielić konkretnej pomocy. W związku z powyższym, mając na uwadze przede wszystkim bezpieczeństwo pracowników delegowanych do pracy w stacji oraz faktyczny brak możliwości uzyskania dla nich wiz pobytowych, kierownictwo Polskiej Akademii Nauk było zmuszone wszcząć w końcu 2018 r. postępowanie likwidacyjne Stacji Naukowej w Moskwie. Korzystając jednak z oszczędności po zlikwidowanej placówce w Moskwie, w trzech stacjach – w Kijowie, Rzymie i Brukseli – utworzono po jednym dodatkowym stanowisku specjalisty. Wzmocnienie potencjału osobowego tych placówek miało zaowocować większą ich aktywnością. Niestety rok 2020 z powodu pandemii okazał się wyjątkowo trudny również dla stacji i pokrzyżował wiele cennych projektów.

Analizując ograniczenia w funkcjonowaniu zagranicznych stacji naukowych PAN, należy mieć na uwadze, że placówki te działają w oparciu o przepisy kraju goszczącego i jednocześnie muszą spełniać wymogi polskich przepisów prawnych. Niejednokrotnie dodatkowe komplikacje powodują przepisy unijne. Zmieniające się regulacje prawne

i ograniczone środki budżetowe często przekładają się na ograniczenia w różnych obszarach działalności. Jest to szczególnie istotne dla podmiotów działających w sferze finansów publicznych, a takim podmiotem jest Polska Akademia Nauk i jej placówki pomocnicze. Polska Akademia Nauk, jako państwowa instytucja naukowa, finansowana jest z budżetu państwa polskiego i podlega polskim regulacjom z zakresu finansów publicznych, podatku dochodowego, rachunkowości itp. Jako instytucja finansowana ze środków publicznych jest corocznie kontrolowana przez służby Najwyższej Izby Kontroli. Przedmiotem tej kontroli i różnorodnych analiz bywają również wybrane obszary działalności stacji zagranicznych. Budżety, którymi dysponują dyrektorzy stacji, są częścią dotacji, za którą odpowiada prezes PAN. Dlatego tak istotny jest właściwy nadzór pod kątem rzetelności, kompletności i poprawności stosowania przepisów w zakresie realizacji dochodów i wydatków budżetowych.

Często podnoszone przez dyrektorów stacji są problemy związane z rotacją zatrudnienia. Jest ona z założenia wpisana w obraz funkcjonowania zagranicznych stacji naukowych PAN. Podstawową ideą zatrudniania pracowników w stacjach jest umożliwienie pracownikom polskich instytucji naukowych bezpośrednich kontaktów ze środowiskiem naukowym w kraju siedziby stacji, dotarcia do miejscowych źródeł informacji, a także korzystania z osiągnięć nauki działających tam ośrodków naukowych i ich zaplecza. Według prawa polskiego dopuszczalny okres zatrudnienia to 36 miesięcy, w tym 3 miesiące okresu próbnego. Umowy zawarte na okresy dłuższe niż wyżej wymieniony mają charakter umów na czas nieokreślony ze wszystkimi konsekwencjami z tego faktu wynikającymi. Możliwość dłuższego zatrudnienia na prawie polskim, niż wspomniane 36 miesięcy, daje jednak zdobycie przez pracownika grantu. Z kolei zatrudnianie pracowników na prawie obcym z punktu widzenia polskiego pracodawcy jest ryzykowne i nieracjonalne finansowo, a ewentualne rozstanie się z pracownikiem praktycznie niemożliwe. Ewentualne spory z pracownikiem rozstrzygane przed obcymi sądami są bardzo kosztowne i dotychczasowe doświadczenie Akademii w tym zakresie potwierdza słuszność przyjętych rozwiązań. Zatrudnianie pracowników w stacjach na czas nieokreślony mogłoby być także kłopotliwe dla kolejnych dyrektorów stacji, którzy zmuszeni byłiby utrzymać te stosunki pracy niezależnie od przydatności pracownika do planowanej przez siebie działalności merytorycznej. Wychodząc jednak naprzeciw oczekiwaniom dyrektorów stacji, poszukujemy obecnie sposobu na jeden stabilny etat ds. administracyjnych w każdej stacji, który spełniłby postulat „pamięci instytucjonalnej”. Z przyczyn, o których była mowa powyżej, nie jest rozważany etat na prawie obcym, lecz na prawie polskim.

Działalność zagranicznych stacji naukowych PAN wciąż napotyka różnego rodzaju trudności, których źródłem są nieuregulowane podstawy formalnoprawne tych placówek na terenie krajów będących ich siedzibami. Nawet w przypadku stacji zagranicznych

PAN zlokalizowanych w krajach UE brak oficjalnego statusu formalnoprawnego rodzi wiele problemów, chociaż wydawać by się mogło, że wraz z wejściem Polski do Unii i obowiązującymi nowymi uwarunkowaniami problemy tego rodzaju przejdą do przeszłości.

Z dotychczasowego rozeznania wynika, że rozwiązaniem perspektywnym regulującym status stacji zagranicznych PAN byłoby podpisanie umów międzyrządowych lub stosowne aneksowanie istniejących już umów o współpracy naukowej, technologicznej czy kulturalnej z krajami będącymi siedzibami stacji, tak aby Stacje Naukowe PAN były wyraźnie wymienione w tych umowach jako placówki realizujące współpracę w sferze nauki i edukacji. Niestety jest to proces wymagający długotrwałych międzyrządowych pertraktacji. Niemal przy każdej nadarzającej się okazji podejmowane są przez PAN starania w tym zakresie drogą konsultowania z MSZ projektów umów międzyrządowych i porozumień wykonawczych.

Nierzadko trudno jest przecenić zaangażowanie kierownictwa ambasad w procedowaniu w miejscowych instytucjach skomplikowanych kwestii formalnych leżących w interesie stacji zagranicznych. Dla przykładu przytoczyć tu można ostatnie działania Ambasady RP w Rzymie, a konkretnie Pani ambasador Anny Marii Anders, która zechciała poświęcić swój czas na spotkania i rozmowy z wysokimi reprezentantami rządu włoskiego w sprawie nowej lokalizacji dla Stacji Naukowej PAN w Rzymie.

Koncepcja profilowania stacji zagranicznych, czy nawet przekształcania w centra badań humanistycznych, była wielokrotnie dyskutowana w kręgach naukowych PAN oraz kierownictwa Akademii już w poprzednich kadencjach. Ostatecznie koncepcja ta nie zyskiwała poparcia. Przeważał pogląd, że interdyscyplinarny charakter działalności stacji pozwala na szersze wykorzystanie jej potencjału na rzecz całego środowiska naukowego. Fakt, że w kilku placówkach, w tym samym czasie, dyrektorami byli historycy, nie oznacza wcale, że nastąpiło to w wyniku realizowania koncepcji przekształcania stacji w polskie instytuty historyczne za granicą. W konkursach na dyrektorów stacji (poza konkursem na dyrektora CBH) nie były i nie są stosowane preferencje co do określonej dziedziny i dyscypliny nauki uprawianej przez kandydata. Działalność wszystkich stacji zagranicznych regulują te same przepisy zawarte w Ustawie o PAN. Różnicą jest jedynie ściśle określony profil CBH.

Trwająca nieprzerwanie, także na łamach „Nauki”, dyskusja z dyrektorami na temat merytorycznych i administracyjnych aspektów działalności stacji pokazuje, że praca nad modelem operacyjnym ma charakter ciągły, uzależniony od dynamicznej zmiany środowiska, w którym pracują. Model ten przed i po polskiej transformacji, a także przed i po wejściu naszego kraju do Unii Europejskiej nie jest taki sam. Wypracowywanie właściwego modelu dla danego miejsca i czasu wymaga od dyrektora stacji niemałych umiejętności, obejmujących także zdolność do współpracy z kierownictwem i Kancelarią

Akademii, aby we wspomnianych ograniczeniach prawnych i finansowych optymalnie wykorzystać potencjał osobowy i majątkowy stacji. Niestety nie zawsze się to udaje, co widać po zróżnicowanej aktywności poszczególnych stacji zagranicznych. Wymogi określone w postępowaniach konkursowych na dyrektorów stacji są rzeczywiście trudne do spełnienia, bowiem bardzo ważne jest posiadanie przez dyrektorów stacji zarówno kompetencji merytorycznych, jak i administracyjnych. Ogromne znaczenie ma też umiejętność właściwego budowania relacji interpersonalnych, bez uszczerbku w egzekwowaniu obowiązków pracowników. Nie wszyscy umieją tym wymaganiom sprostać. Dlatego ze zrozumieniem przyjmowaliśmy decyzje o rezygnacji z kierowania placówką nawet w trakcie kadencji.

Cenną wartość merytoryczną do działalności stacji mogą wnieść ich rady programowe, które prezes PAN powołuje dla każdej stacji od trzech kadencji. Ich zadaniem jest pomoc dyrektorom w wyznaczaniu priorytetów oraz strategicznych kierunków działalności stacji. Kierownictwo Akademii oczekuje, że dyrektorzy wykorzystają w pełni tę możliwość. Ważnym aspektem działalności stacji jest utrzymywanie dobrych stosunków z miejscową Polonią, jednak nie powinna być ona głównym adresatem wydarzeń organizowanych przez stacje. Oczekiwania są znacznie większe i dotyczą przede wszystkim intensyfikacji współpracy z miejscowymi instytucjami naukowo-akademickimi w realizacji wspólnych wydarzeń promujących osiągnięcia naukowe polskich naukowców i mieszanych zespołów badawczych. Stacje naukowe PAN powinny być rodzajem katalizatora współpracy naukowej między Polską a krajem siedziby. Mając powyższe na uwadze, Komisja PAN ds. Współpracy z Zagranicą określiła najważniejsze kryteria brane pod uwagę przy ocenie działalności merytorycznej stacji. Są to:

- znaczenie merytoryczne i wpływ organizowanych wydarzeń (aktualność problematyki, ranga prelegentów, obecność w mediach, działania następcze itp.),
- charakter udziału stacji w przedsięwzięciu (główny organizator/współorganizator/partner),
- znaczenie publikacji opracowanych w stacji,
- jakość wizualna i zawartość strony internetowej stacji,
- prawidłowość podejmowanych działań pod kątem zgodności z procedurami (zamówienia publiczne, ustawa o finansach publicznych, wewnętrzne regulacje prawne),
- struktura i racjonalność kosztów ponoszonych przez stacje.

Działalność stacji jest obecnie skrepowana ograniczeniami pandemicznymi, które bardzo zmieniły ich modele operacyjne. Wiele stacji doskonale dostosowało się do tej sytuacji, koncentrując w tym czasie swoją działalność na wydarzeniach organizowanych on-line i na działalności wydawniczej. Po oczekiwanym ustaniu pandemii elementy tych modeli przejdą zapewne do nowego modelu działalności naszych stacji, lecz powyższe kryteria jakości działalności merytorycznej z pewnością nie ulegną zmianie.

Foreign Scientific Centers of the Polish Academy of Sciences: possibilities, limitations and expectations

For many years, the Polish Academy of Sciences has been undertaking activities aimed at increasing the international importance of Polish scientific research by establishing cooperation with international scientific institutions and supporting the participation of Polish scientists in international research programs. Currently, the Polish Academy of Sciences has six scientific centers abroad – in Paris, Rome, Vienna, Berlin, Brussels and Kiev. These institutions have different origins. The oldest ones, in Rome and Paris, continue the tradition of Polish emigration from the 19th century. These traditions are also referred to by the much younger station in Vienna, which to some extent has continued the activities of Polish diaspora organizations operating in this area since the beginning of the 20th century. The centers in Berlin and Kiev are relatively young. The first was established in 1996 as the Representation of the German Academic Exchange Service and transformed in 2006 into the Historical Research Center of the Polish Academy of Sciences in Berlin. The youngest of the centers has been operating in Kiev since 2013 under the name of the Representation “Polish Academy of Sciences” in Kiev. The Office for the Promotion of Science PolSCA in Brussels, established in 2006, has a different character. Due to its location, the specificity of this facility consists in developing scientific and scientific-technical cooperation through the promotion and expert support of Polish partners in the framework programs of the European Union. The activities of these institutions emphasize the presence of science, culture and intellectual achievements of Poland in the European research area, which is important for building the image of our country abroad. The Polish Academy of Sciences scientific centers are therefore a kind of scientific attaché of the Republic of Poland, the more so as Polish embassies in these six countries do not have such an attaché. The article analyzes the administrative, financial and legal conditions of the station's operation and the expectations towards their substantive activity from the point of view of the Academy's management.

Key words: Polish Academy of Sciences, foreign scientific centers, international scientific cooperation